pentru cultura bulgară a secolului al XIX-lea". După eliberarea Bulgariei, în 1878, cu puţine excepţii, intelectualii bulgari se întorc în patrie, „mutînd în spaţiul naţional şi întregul sistem de instituţii pe care l-au fondat în România" (p. 162).

Pe aceleaşi coordonate se situează şi studiul Cătălinei Vătăşescu privind *Activitatea intelectuală şi culturală a albanezilor din România (1844—1912)* (p. 163—198), primul de acest gen întreprins pînă acum. Este subliniată „tradiţia unificatoare" a mediului albanez din România (p. 165), indicate şi definite mediul cultural albanez din România, centrele şi instrumentele de cultură, precum şi domeniile de activitate asupra cărora s-a concentrat activitatea culturală. *Postfaţa semnată* de E. Stănescu, care încheie volumul *(Cîteva consideraţii privind condiţiile istorice ale activităţii intelectualilor balcanici în ţările române* (p. 199—205), desprinde concluziile generale ale celor patru interesante studii : independenţa culturală pe care ţările române şi-au menţinut-o, le-au îngăduit să joace rolul de „sanctuar, refugiu al culturilor sud-est europene". Protejarea limbilor slavonă şi greacă, limbi de circulaţie în această zonă, a reprezentat contribuţia societăţii româneşti la apărarea culturilor sud-est europene de încercările de alienare înscrise în însuşi caracterul dominaţiei otomane. Triumful limbii române în biserică, administraţie şi cultură nu a înlăturat limba slavă. „Exista intenţia şi voinţa ca izbînzile culturii româneşti să fie accesibile şi popoarelor din sud-estul Europei". Limba slavă a fost păstrată multă vreme în cultura română ca mijloc de înţelegere şi colaborare culturală, dar şi politică cu acestea (p. 201—202). Spre deosebire de limba slavonă, limba greacă „era asociată de promotorii culturii româneşti cu tendinţele de înnoire, de modernizare, de deschidere din ce în ce mai accentuate, odată cu ideile umaniste" (p. 202). Sprijinirea bisericii răsăritene se situează în cuprinsul aceleiaşi tendinţe. „Politica culturală naţională, împletită cu una internaţională dă măsura condiţiilor care au format activitatea cărturarilor sud-est europeni dincolo şi dincoace de hotarele ţărilor române". Sînt concluzii importante, care probează orientarea şi utilitatea preocupărilor Institutului de studii sud-est europene, dar, totodată, şi valoarea realizărilor.

Gh. Platon

D. PRODAN, *Răscoala lui Horea,* vol. I—II. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, 602+766 p. ; ediţie nouă, revăzută, Bucureşti, 1984, 622+774 p.

Răscoala lui Horea, această magistrală lucrare, cu care profesorul David Prodan îşi legitimează şi îşi onorează profesiunea de istoric, reprezintă finalizarea unor eforturi care au depăşit jumătate de veac, consacrate raporturilor sociale în Transilvania. Publicarea de urbarii şi cercetări parţiale asupra structurilor şi a raporturilor sociale — asupra iobăgiei, care şi-au găsit o amplă şi viguroasă expresie, mai cu seamă, în studiile privind raporturile sociale din Ţara Făgăraşului şi în monumentala operă consacrată *Iobăgiei în Transilvania în secolul al XVI-lea* (vol. I—III, 1967—1968), l-au apropiat pe autor de înţelegerea deplină a fenomenelor.

Utilizînd, cu rigoare, un uriaş material documentar, istoricul reconstituie realităţile din Transilvania în ceea ce au ele mai esenţial, rostind aprecieri şi formulînd judecăţi de inestimabilă valoare ; acestea, reliefînd frumuseţea istoriei, probează, totodată, faptul că adevărul acesteia se relevă numai în urma unui îndelungat travaliu, solicită însă şi capacitatea de a-l distinge şi a-l folosi. D. Prodan utilizează, cu egală competenţă, analiza şi sinteza. În ambele domenii ne-a dăruit opere durabile. În timp ce *Iobăgia* reprezintă o expresie a spiritului analitic al maestrului, *Supplex Libellus Valachorum* (a cărei ultimă ediţie a apărut recent) este o vie mărturie a capacităţii de sinteză. Pornind de la *Supplex,* autorul reconstituie, magistral, întreaga istorie românească din secolul al XVIII-lea pînă la revoluţia din 1848.

Răscoala lui Horea, situată în continuarea acestor preocupări, îmbinare a celor două modalităţi, este o operă de mare profunzime, care relevă întreaga gamă a posibilităţilor unui mare istoric ; un monument închinat poporului, o mărturie a forţei instructive şi educative a operei istorice de autentică valoare.

Noua ediţie, aşa cum autorul o mărturiseşte în *Prefaţă*, nu aduce fapte noi. Cercetarea altor arhive, care cuprind imensul material documentar existent (pe care autorul a întreprins-o în intervalul dintre cele două ediţii ale lucrării) a putut doar să confirme sau să îmbogăţească, cu noi detalii, faptele cunoscute. Expunerea, care situează fenomenul în contextul în care s-a desfăşurat şi-l cercetează în toate implicaţiile sale, este organizată în cuprinsul a 10 mari capitole *(Geneza, Preludiul* şi *Desfăşurarea răscoalei,*

In neliniştea aşteptării, A doua fază a răscoalei, Activitatea Comisiei regale de investigaţie, Ianuarie-Februarie, Sancţiuni, Consecinţe, Răsunetul răscoalei peste hotare) la capătul cărora autorul îşi sintetizează observaţiile într-un magistral *Cuvînt de încheiere* (p. 709—722).

Lucrarea, aşa cum autorul a dorit-o, nu este o simplă reluare a unei probleme îndelung dezbătute ; este o *rejudecare* a materialului documentar însuşi (7). Ea nu oferă o lectură „comodă, confortabilă". care place. Prin maniera de organizare a materialului, fără să îndulcească sau să ocolească nimic, autorul a intenţionat şi a izbutit să prezinte, „cît mai veridic, imaginea întreagă, în toată nuditatea ei" (8). Răscoala ni se dezvăluie „în haina proprie, în impulsurile, în mentalităţile, în psihologia ei, în tot dramatismul ei individual sau colectiv" (9). Imaginea este zguduitoare ; cititorul participă, cu răsuflarea tăiată, la desfăşurarea evenimentelor, sugerate, cu măestrie, cu un admirabil simţ al proporţiilor. D. Prodan se dovedeşte a fi, totodată şi un iscusit regizor, izbutind să-l introducă pe cititor în realitatea vie, în psihologia epocii. Este, considerăm noi, o reconstituire puţin obişnuită a atmosferei. Stăpîn pe materialul istoric, reconstituind atmosfera, istoricul se dovedeşte a fi, în egală măsură, un maestru al cuvîntului, pe care-l stăpîneşte şi-l pune în valoare.

La capătul lecturii, captivante şi emoţionante, cititorul reţine cîteva concluzii fundamentale, cu egală valoare pentru istoricul de profesie, ca şi pentru intelectualul care înţelege valoarea faptului şi a experienţei istorice pentru vremurile în care trăim. Dat fiind nivelul cultural al epocii noastre, învăţămintele sînt la îndemîna oricui. — „Rădăcinile adînci ale răscoalei, constată autorul, rezidă în gravul regim al şerbiei, al iobăgiei înseşi. Ea se produce într-un moment de grav dezechilibru între paroxismul la care regimul şerbiei a evoluat şi gîndul contrar, de emancipare, cu care masa supuşilor a răspuns". În egală măsură, rădăcinile trebuie căutate „în evoluţia poporului român însuşi, în particularităţile iobăgiei sale, în lupta lui proprie de emancipare" (14).

Temeiurile româneşti ale răscoalei sînt determinate de faptul că iobăgimea română constituia partea covîrşitoare a iobăgimii din Transilvania ; aceasta generează, în faţa stăpînilor feudali şi o solidaritate românească. Românii sînt limpede separaţi. „Se disting funciar etnic dar şi religios, prin ortodoxia care s-a păstrat nealterată, necontaminată de alte religii. Ortodoxia s-a adîncit în mase, s-a confundat în credinţele, în riturile, în superstiţiile sale, a intrat în componenţa spiritului său, s-a confundat cu etnicul românesc, a devenit lege românească. Român, lege românească sînt cele două noţiuni care întreţin, accentuează o conştiinţă românească, o conştiinţă de neam românească, distinctivă de celelalte legi străine, de celelalte popoare, de altă lege, ataşantă în schimb la marele tot al poporului propriu. Ceea ce accentuează caracterul românesc al luptei este distincţia naţională dintre iobăgime şi stăpînii ei. Ceea ce adînceşte şi mai mult separaţia, accentuează antagonismul e atitudinea naţională politică, îndoita repudiere a poporului român şi a religiei sale" (p. 60—61).

Răscoala, notează autorul, motivîndu-i caracterul, a fost „întru totul ţărănească" ; „a fost, înainte de toate o *dies irae* a maselor ţărăneşti pornite să-şi răzbune suferinţele acumulate, să se descătuşeze, să dărîme o lume nedreaptă" (709). În izbucnirea ei, nu se poate desprinde vreo manevră a Curţii sau vreo încurajare a împăratului. Virtual, stimulul venea din luminismul politic, din reformismul imperial (711). Răscoala aparţine, în întregime ţărănimii ; şi în mobilurile şi în actele sale (713). Caracterul ţărănesc al răscoalei este personificat de Horea. Eroul creşte în mărime nu înălţîndu-l deasupra masei, ci cufundîndu-l în ea ; creşte prin perfecta identificare cu aceasta ; nu prin singularizare, ci prin multiplicare (713). În fondul ei, răscoala este evident socială. Dar, spre deosebire de răscoalele din trecut, care s-au petrecut la instaurarea servituţii, ea se desfăşoară la alt nivel istoric. Nu priveşte înapoi, spre trecut, ci spre viitor ; nu ţinteşte la ameliorarea ci la răsturnarea raporturilor feudale. La acest nivel şi la condiţiile proprii ale Transilvaniei, răscoala este mult mai complexă ; „are inseparabile implicaţii naţionale, se confundă în problematica poporului român din Transilvania, de pretutindeni". Ţinteşte la ridicarea întregii iobăgimi, dar e făcută de iobăgimea română. O răscoală a românilor o socoteau iobagii înşişi. Mai categoric românească apare răscoala în mentalitatea celora împotriva cărora era îndreptată. În cuprinsul realităţilor din Transilvania s-a putut ajunge lesne la o asemenea generalizare (716). Adversităţile etnice, confesionale şi sociale accentuează solidaritatea românească ; aceasta capătă o factură nouă, naţională. Lupta politică care începuse în deceniul al patrulea ajutase la clarificarea planurilor. Răscoala din 1784 este reacţia *de jos*, populară, a luptei de eliberare ; răspuns la lupta desfăşurată pe planul *de sus*, intelectual, manifestată pe plan politic. Sînt, acestea, cele două aspecte ale luptei românilor pentru emancipare : unul reformist, celălalt revoluţionar, ambele ridicînd problema naţiunii ; ele se întregesc, se completează, confundîndu-se, apoi, în revoluţia de la 1848.

Răscoala din 1784 întregeşte programul naţiunii cu dimensiunile ei sociale (718). Ea subliniază existenţa naţiunii în întregul ei şi întăreşte solidaritatea naţională românească. Este receptată în conştiinţa europeană drept o răscoală românească, impune *problema românească* în ansamblul ei, în complexitatea laturilor sale. A avut drept consecinţă directă desfiinţarea iobăgiei în Transilvania ; mai mult decît atîta, poate, a lăsat urme durabile în mentalitatea şi în conştiinţa oamenilor, pregătind lupte şi împlinirile naţionale care au urmat.

Sînt, acestea, doar cîteva din concluziile cele mai generale ; suficiente însă pentru a desprinde măsura în care opera profesorului D. Prodan a izbutit să creioneze, emoţionant, dimensiunile unui eveniment care se situează la începuturile vieţii noastre naţionale. Pentru pilduitorul său exemplu civic şi profesional, îi datorăm maestrului întreaga noastră recunoştinţă.

Gh. Platon

ŞTEFAN PASCU, *Revoluţia populară de sub conducerea lui Horea*, Editura Militară, Bucureşti, 1984, 535 p. + ilustraţii, o hartă, sumar în limba engleză şi germană, indice general

Anul în care s-au împlinit două secole de la marea răscoală populară condusă de Horea, Cloşca şi Crişan a fost martorul apariţiei unui volum impresionant de articole, studii, surse documentare, cărţi, care au concretizat meditaţia îndelungată şi efortul stăruitor al unui mare număr de publicişti, sociologi şi, mai ales, istorici. Efectul lor a fost nu numai de a întipări mai bine evenimentul şi semnificaţiile ce i-au fost caracteristice în memoria şi conştiinţa colectivă contemporană, dar şi de a pune în circulaţie noi informaţii, de a rectifica sau preciza anumite detalii în măsură să ajute la o mai adîncă înţelegere a mersului răscoalei şi să dea o culoare mai vie ansamblului.

Două ar fi, după părerea noastră, operele care se detaşează în istoriografia mai recentă a răscoalei din 1784. Prima este binecunoscuta carte a profesorului David Prodan, *Răscoala lui Horea* (vol. I—II, ediţia II-a, 1984) — sinteză de o excepţională putere de pătrundere şi claritate, pe care aproape nu am ezita să o considerăm greu de depăşit, dacă am şti că există în istorie lucruri de nedepăşit ; a doua este cartea de faţă, semnată de academicianul Ştefan Pascu. Imboldul în scrierea ei a izvorît, după cum autorul însuşi mărturiseşte, mai ales „din necesitatea de a oferi unui cerc mai larg de cititori o lucrare mai accesibilă, mai la îndemîna cititorului obişnuit, dar — adaugă el — cu informaţia esenţială în actualitate, potrivită acestei categorii de lucrări" (p. 8). Cartea nu debutează cu nararea evenimentului propriu-zis. Mai întîi, acesta este integrat contextului politic, etno-demografic, economic şi religios al Transilvaniei de la sfîrşitul celui de al XVIII-lea veac (în partea a II-a, *Orizonturi şi structuri)*, apoi i se înfăţişează premisele (partea a III-a. *Se mişcă ţara)* şi numai după aceea este el reconstituit, precizîndu-i-se caracterul şi înţelesurile (partea a IV-a˙ *Revoluţia)*. În final îi sînt cercetate consecinţele *(Persistenţa cauzelor, continuarea mişcărilor)* şi ecoul în spaţiul românesc şi european *(Revoluţia şi conducătorii ei în conştiinţa poporului român şi a Europei)*.

Studiind pe îndelete, programul şi strategia răsculaţilor, încercînd să determine, cît mai aproape de adevăr, aria de desfăşurare a răscoalei, autorul ajunge la concluzia că mişcarea condusă de Horea a fost, de fapt, *o revoluţie populară* — „cea dintîi revoluţie românească pentru dreptate socială şi naţională a epocii moderne" (p. 28) — întrucît obiectivul ei fundamental era distrugerea sistemului politic al celor trei naţiuni privilegiate din Transilvania şi înlocuirea sa cu un sistem politic românesc.

Nu se poate încă şti dacă acest concept va sfîrşi prin a se impune în relativa confuzie de termeni *(răscoală, război ţărănesc, mişcare)* ce caracterizează în prezent evenimentul şi va fi împărtăşit de toţi exegeţii. Cert este, însă, că afirmarea lui aici, cu un spor de argumente, aduce o contribuţie importantă la mai buna înţelegere a problemei în discuţie şi, totodată, întăreşte meritele unei cărţi care confirmă, o dată mai mult, şi talentul literar al istoricului.

Alexandru-Florin Platon